

ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARINI HISOBGA OLISH VA HISOBLASH TIZIMINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Jasurbek Aliboyev Baxromjon o'g'li

Namangan muhandislik texnologiya instituti

Buxgalteriya hisobi va audit kafedراسi assisenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va hisoblash tizimining o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Ishlab chiqarish harajatlari — korxonaning mahsulot ishlab chiqarish maqsadlarida, iqtisodiy resurslar sotib olish uchun qilgan pul sarflaridir.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, ishlab chiqarish, internet iqtisodiyoti, xalqaro raqobat raqamli texnologiya, raqobatdosh, xarajat.

Abstract. This article describes the specific features of the production cost accounting and calculation system. Production costs are money spent by the enterprise for the purpose of production, for the purchase of economic resources.

Key words: digital economy, digital technologies, production, Internet economy, international competition, digital technology, competition, cost.

Абстракт. В данной статье описаны особенности системы учета и расчета себестоимости продукции. Производственные затраты – это деньги, затрачиваемые предприятием в целях производства, на приобретение экономических ресурсов.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровые технологии, производство, интернет-экономика, международная конкуренция, цифровые технологии, конкуренция, стоимость.

Iqtisodiy va texnologik taraqqiyotning yangi bosqichi sifatida namoyon bo'layotgan raqamli inqilob insoniyat hayotini shiddat bilan o'zgartirib, keng imkoniyatlar yaratish bilan birga, xalqaro raqobat maydonining yanada keskinlashuv davrini boshlab berdi. Hozirgi kunda raqamli iqtisodiyot tushunchasi bir qator mamlakatlarning iqtisodiy nazariyasi va amaliyotida paydo bo'ldi. Bu raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, axborot sohasida inqilob va iqtisodiyotning globallashuv jarayonlarini tezlashtirish bilan ajralib turdi. Ulardan foydalanish samaradorligi ortib borayotgan bilimga aylantirildi va ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar tobora kengayib bormoqda.

Xozirgi kunda iqtisodiy tizim bir qator mamlakatlarning iqtisodiy nazariyasi va amaliyotida paydo bo'ldi. Bu energiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, axborot texnologiyalari inqilob va iqtisodiyotning globallashuv jarayonlarini tezlashtirish bilan ajralib turdi. Ulardan keyin yoki olib borib bilimga aylantirildi va ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar kengayib ishlaydi. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Taraqqiyotga kirish uchun dastur bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo' hamda shu faoliyat ishlab chiqarish ishlab chiqarilgan va sotiladigan mahsulotlar, foydalanish yig'indisidir. Ba'zida u internet iqtisodiyoti, yangi iqtisodiyot yoki veb-iqtisodiyot deganlar bilan ham ifodalanadi.

Raqamli iqtisodiyot – bu iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy aloqalarni raqamli texnologiyalarni qo'llash asosida amalga oshirish tizimidir. Ba'zida u internet iqtisodiyoti, yangi iqtisodiyot yoki veb-iqtisodiyot degan terminlar bilan ham ifodalanadi.

Ishlab chiqarish harajatlari — korxonaning mahsulot ishlab chiqarish maqsadlarida, iqtisodiy resurslar sotib olish uchun qilgan pul sarflaridir. Firma o'z faoliyatini bozordan moddiy resurslar, ya'ni asbob-uskuna, dastgohlar, transport va aloqa vositalari, xom ashyo, yoqilg'i, har xil materiallarni, mehnat bozorida ish kuchini sotib olishdan boshlaydi. Shunga muvofiq holda Ishlab chiqarish xarajatlari tarkibiga xom-ashyo, asosiy va yordamchi materiallar, yonilg'i va energiya xarajatlari, asosiy kapital amortizatsiyasi, ish haqi va ijtimoiy sug'urtaga ajratmalar, foiz to'lovlari va boshqa xarajatlar kiradi. Ishlab chiqarish xarajatlariga qilingan barcha xarajatlarning puldagi ifodasi mahsulot tannarxining tashkil qiladi.

Ishlab chiqarish xarajatlarni o'rganishga iqtisodchilar turlicha yondoshadilar. Jumladan, harajatlarning qiymat nazariyasiga ko'ra, Ishlab chiqarish xarajatlar quyidagi turlarga bo'linadi: doimiy harajatlar: — korxonaga to'lov majburiyatlari, soliqlar, amortizatsiya ajratmalari, ijara haqi, qo'riqlash xizmati harajatlari, boshqaruv xodimlari maoshi; o'zgaruvchan harajatlar: — xom ashyo, materiallar, yonilg'i, transport xizmati, ishchilar ish haqi va shu kabilar uchun harajatlar.

Umumiy (yalpi) harajatlar — doimiy va o'zgaruvchan harajatlar yig'indisi. Bevosita i.ch. harajatlari — konkret mahsulot ishlab chiqarishga ketgan va bevosita uning tannarxiga o'tadigan harajatlar. Bilvosita harajatlar — mahsulot tannarxiga bevosita qo'shilmaydigan harajatlar. O'rtacha harajatlar — ma'lum vaqt orali-g'idagi mahsulot birligiga, tovarlar partiyasi bo'yicha yoki tashkilotlar guruhi bo'yicha bir buyumga to'g'ri keladigan harajatlarning o'rtacha kattaligi. Ekspluatatsiya (foydalanish) harajatlari — uskunalar, mashinalar, transport, ishlab chiqarish vositalarini va kundalik foydalaniladigan xo'jalik buyumlarini ishlatish bilan bog'liq bo'lgan harajatlar.

Xarajat - bu mahsulot yoki xizmatni sotib olish, ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq xarajatlar haqidagi barcha ma'lumotlarni yig'ishdan boshlanadigan jarayon. Xarajatlar to'g'risida kerakli ma'lumotlarni to'plab, xarajatlarning umumiy miqdorini tahlil qilish va har bir turdagi mahsulot tannarxini to'g'ri hisoblash imkonini beradigan usullarni aniqlash kerak.

Muayyan xarajatlarni hisobga olish usulini tashkil etuvchi aniq texnika va usullardan foydalanish har bir tashkilotning hisob siyosati bilan belgilanadi, uning shakllanishi xo'jalik faoliyatining xususiyatlariga bevosita bog'liq.

An'anaviy buxgalteriya amaliyotida ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish umumiy hisob tizimining bir qismidir. Shu bilan birga, buxgalteriya hisobi va ishlab chiqarish buxgalteriya hisobi bir-biri bilan bog'liq, chunki ular xo'jalik operatsiyalarini hujjatlashtirish va ularni baholashning yagona tartibiga ega. Bunday holda, buxgalteriya hisobi boshqaruv yo'nalishini oladi.

Ishlab chiqarish buxgalteriya hisobi ma'lumotlarini boshqaruv ma'lumot bazasiga aylantirish, moddiy javobgar shaxslarning tezkor ma'lumotlari va ichki

hisobotlari bilan to'ldirib, xarajatlar va natijalarni samarali boshqarishga imkon beradigan yagona yaxlit axborot tizimi shakllantirilmoqda.

Xarajatlar hisobini oqilona tashkil etish uchun xarajatlarni hisobga olish ob'ektlarini, xarajatlarni hisobga olish usullarini, xarajatlarni hisobga olish ob'ektlarini, xarajatlar birligini va mahsulot tannarxini hisoblash texnikasini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Xarajatlarni hisobga olish obyektlari ishlab chiqarish uchun - bu aslida ishlab chiqarish xarajatlari bo'lib, ular nazorat qilish va boshqarish maqsadida ma'lumot olish uchun zarur bo'lgan turli mezonlarga ko'ra guruhlangan.

Xarajat obyekti har xil tayyorlik darajasidagi ishlab chiqarish mahsulotidir.

Xarajatlarni taqsimlash tayyor mahsulot va sotilgan mahsulot tannarxini etarli darajada tavsiflash maqsadini ko'zlaydi. Xarajatlarni taqsimlashning eng maqbul variantini tanlash ishlab chiqarish jarayonlari, qonuniy talablar, axborot tizimi va boshqa omillar tomonidan qo'yilgan cheklovlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak.

Xarajatlarni aks ettirish uchun, buxgalteriya hisobining muayyan ob'ektini tanlashga qarab, quyidagilardan foydalanish mumkin asosiy usullar: oddiy, buyurtma asosida, texnologik, qozonli va tartibga soluvchi buxgalteriya tizimi.

Oson yo'l xarajatlarni hisobga olish, asosan, oddiy (bir bosqichli) tarmoqlarda qo'llaniladi, ularning ajralib turadigan xususiyatlari tugallanmagan ishlab chiqarish va yarim tayyor mahsulotlar, qisqa bir martalik texnologik jarayon natijasida olingan mahsulotlarning kichik bir hil assortimenti. Ushbu usul bilan xarajatlar to'g'ridan-to'g'ri ma'lum turdagi mahsulotlar (xizmatlar) narxiga bog'liq.

Maxsus usul buxgalteriya hisobi ishlab chiqarishda qo'llaniladi, bu erda mahsulotlar individual buyurtmalar xarakterida bo'ladi. Buyurtma bo'yicha to'g'ridan -to'g'ri ishlab chiqarish xarajatlari mahalliyashtirilgan va guruhlangan, buyurtmalar xarajatlarni hisobga olish uchun analitik hisoblarning belgilaridir, ular orasida bilvosita xarajatlar vaqti -vaqti bilan taqsimlanadi. Ushbu buyurtma bo'yicha barcha xarajatlar ketma -ket analitik hisoblarda yig'iladi. Buyurtma bajarilgunga qadar uning xarajatlari tugallanmagan ishlab chiqarishni anglatadi, va u bajarilishidan qat'i nazar, tayyor mahsulot tannarxi.

Alternativ usul xarajatlar hisobi xom ashyo va materiallarni ketma-ket qayta ishlash natijasida olingan yarim mahsulotlarga va ulardan tayyor mahsulotga aylanib, ommaviy mahsulot ishlab chiqarishda qo'llaniladi. Ushbu usul yordamida to'g'ridan -to'g'ri xarajatlar odatda qayta taqsimlash yo'li bilan hisobga olinadi va ular ichida - mahsulot turlari bo'yicha (iloji boricha). Uskunani ishlatish bilan bog'liq xarajatlar, shuningdek, qayta taqsimlash (ustaxonalar) orqali hisobga olinadi va keyin har bir qayta taqsimlash doirasida mahsulot turlari bo'yicha taqsimlanadi. Umumiy ishlab chiqarish va ma'muriy xarajatlar xuddi shunday tarzda qayta taqsimlash va mahsulot turlari (buyumlari) o'rtasida taqsimlanadi.

Qoidaga ko'ra, operativ hisob faqat miqdoriy ko'rinishda amalga oshiriladi. Buxgalteriya hisobi va operativ buxgalteriya ma'lumotlarining mosligi odatda

ishlab chiqarishdagi barcha moddiy boyliklarning inventarizatsiyasi asosida aniqlanadi, ya'ni. tugallanmagan ishlarning inventarizatsiyasi.

Jarayon-jarayon usuli. Buxgalteriya ommaviy ishlab chiqarish tashkilotlarida ishlatiladigan yarim tayyor mahsulotlar bo'lmagan bir yoki bir nechta texnologik bosqichlarga (jarayonlarga) tegishli bo'lgan mahsulot tannarxini aniqlash imkonini beradi. Jarayon bo'yicha usulning mohiyati shundan iboratki, xarajatlar jarayon zanjiri bo'ylab mahsulotni kuzatib boradi, ya'ni. har qanday operatsiya tugagandan so'ng, xarajatlar to'planadi, ularning hajmi ularning o'rtacha standart yoki standart o'lchamlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ishlab chiqarish va tugallanmagan ishlab chiqarish, shuningdek mahsulotning bir necha turlari o'rtasida xarajatlarni taqsimlash ishlab chiqarish jarayonining istalgan bosqichida amalga oshiriladi.

Ba'zi tashkilotlarda buxgalteriya ishining mehnat zichligini kamaytirish maqsadida. *shaxssiz (qozon) usul* xarajatlar hisobi. Ushbu usul tashkilot, do'kon yoki iqtisodiy jihatdan asoslangan mahsulotlar guruhlar uchun umuman buxgalteriya hisobi bilan tavsiflanadi.

Normativ buxgalteriya tizimi keyinchalik belgilangan me'yorlardan chetga chiqishlarni aniqlash, og'ishlarning sabablarini aniqlash va ularni tartibga solish bilan haqiqiy xarajatlarni hisobga olishni o'z ichiga oladi.

Normativ buxgalteriya hisobini tashkil etish varianti buxgalteriya hujjatlarining shakllarini o'zgartirishni o'z ichiga oladi, bunda normalardan chetga chiqishning alohida pozitsiyalari bo'lishi kerak, ishlab chiqarish tannarxining me'yorlar va og'ishlar bo'yicha jamlangan hisobini tuzish, hisobga olinmagan og'ishlarni aniqlash va mahsulotni hisoblash.

Qoidaga ko'ra, me'yoriy buxgalteriya tizimi alohida-alohida ajratiladi, chunki tartib bo'yicha, bypass, by-jarayon va boshqa nomlangan usullar normativ bo'lishi mumkin.

Mahalliy amaliyotda bu usul turli va murakkab mahsulotlarni ommaviy va partiyali ishlab chiqaradigan sanoat tarmoqlarida qo'llaniladi.

Ishlab chiqarish xarajatlari va tannarxini hisobga olishning me'yoriy usuli - bu mahsulot ishlab chiqarishda har xil turdagi resurslarni iste'mol qilish me'yorlaridan foydalanishga asoslangan usul.

Standart xarajatlar yoki stavkalar puxta hisoblab chiqilgan, tayyor mahsulot birligiga sarflangan resurslar miqdori.

Maqsadli xarajatlar ishlab chiqarish xarajatlarning uchta elementini o'z ichiga oladi:

- to'g'ridan -to'g'ri moddiy xarajatlar;
- to'g'ridan-to'g'ri mehnat xarajatlari;
- qo'shimcha xarajatlar.

Standart xarajatlar oldindan belgilanadi. Standartlarni ishlab chiqishda ikkita asosiy yondashuvdan foydalaniladi. Birinchisiga ko'ra, texnik asosli standartlar ishlab chiqilgan. Texnik asosli standartlar progressiv texnologiya va ishlab chiqarishni tashkil etish sharoitida ma'lum turdagi mahsulotni (mahsulotni) ishlab chiqarish bilan bog'liq texnologik operatsiyalarni tahlil qilish asosida hisoblash,

eksperimental yoki ekspert tahlillari yordamida dizayn va texnik xizmatlar tomonidan ishlab chiqiladi.

Ikkinchi yondashuvga muvofiq normalarni ishlab chiqishda tarixiy ma'lumotlar asosida moddiy, mehnat va boshqa resurslar iste'molining haqiqiy qiymati tahlil qilinadi.

Xarajatlar stavkalari asosiy, ideal, joriy va rejali bo'linadi.

Asosiy me'yorlar - standart sharoitda mahsulot ishlab chiqarish uchun resurslar qiymati. Ular doimiy deb ta'riflanadi, uzoq vaqt davomida o'zgarmaydi va ishlab chiqarish usullari, narxlar darajasi va boshqa omillarning o'zgarishiga bog'liq. Ular haqiqiy xarajatlar va ularning dinamikasini tahlil qilish uchun asos sifatida ishlatiladi.

Ideal me'yorlar - bu ishlab chiqarishni optimal tashkil etish sharoitida, hech qanday yo'qotishlarsiz (to'xtab qolish, rad etish va h.k.) mumkin bo'lgan minimal xarajatlar. Bu stavkalariga kamdan -kam hollarda erishish mumkin, lekin ulardan tejash zaxiralarini aniqlashda foydalanish mumkin.

Amaldagi me'yorlar - bu hisobot (joriy) oydagi ishlab chiqarish xarajatlari, ishlab chiqarishning haqiqiy sharoitlari, uskunalarning buzilishi, ta'mirlash va boshqalar natijasida normal yo'qotishlar hisobga olingan holda aniqlanadi. Bu me'yorlarga aslida erishish mumkin.

Amaldagi normalar har oy uchun ishlab chiqiladi va bir oy davomida amal qiladi. Ularning asosida smenali ish rejaları tuziladi, materiallar ish joylariga yuboriladi, bajarilgan ishlar uchun haq to'lanadi va har oylik qismlar, yig'ilishlar, mahsulotlar uchun standart smeta tuziladi.

Rejalashtirilgan me'yorlar choraklik va yillik rejalarda nazarda tutiladi va rejalashtirish davri uchun o'rtacha hisoblanadi.

Joriy stavkalar rejalashtirilgan stavkalariga to'g'ri kelishi mumkin, agar ko'rib chiqilayotgan davrda ular o'zgarishi kutilmasa.

Normativ usul amaldagi me'yorlarga asoslanadi.

Ishlab chiqarish yaxshilanishi bilan resurslardan foydalanish yaxshilanadi, amaldagi me'yorlar o'zgarishi mumkin.

Ular yangi texnologiyalarning kiritilishi, ratsionalizatorlik takliflari, tashkiliy -texnik chora -tadbirlarning bajarilishi, buyumlar, yig'ilishlar, mahsulotlar sifatining oshishi, mehnat unumdorligining oshishi, qimmat materiallarning arzoniga almashtirilishi va boshqalar bilan o'zgarishi mumkin.

Normalarning rejali va rejasiz o'zgarishlarini farqlash odat tusiga kiradi.

Normalarni rejalashtirilgan o'zgartirish uskunani rejalashtirilgan almashtirish, yangi texnologiyaga o'tish, kadrlar malakasini oshirish, yangi materiallardan foydalanish va boshqalar bilan bog'liq holda amalga oshiriladi.

Normalarning rejadan tashqari o'zgarishi kerakli turdagi materiallarning yo'qligi va ularni boshqalari bilan almashtirilishi, zarur jihozlarning etishmasligi, kerakli malakali ishchilar va boshqalar bo'lishi mumkin.

Normalarga rejalashtirilgan o'zgarishlar uzoq vaqt davomida, rejasiz - cheklangan vaqt davomida, sabablar bartaraf etilgunga qadar o'rnatiladi.

Normalar, qoida tariqasida, yangi hisobot davridan boshlab o'zgartiriladi.

Har bir mahsulot turi bo'yicha xarajatlarni hisobga olishning standart usulini qo'llashda, hisobot oyining boshida amalda bo'lgan moddiy xarajatlar, mehnat xarajatlari, qo'shimcha xarajatlarning joriy stavkalari asosida standart hisob-kitoblar amalga oshiriladi. Keyin ular amaldagi me'yorlarning o'zgarishi va haqiqiy xarajatlarning normadan chetga chiqishini hisobga olishni tashkil qiladi. Shunday qilib, normativ usulning asosiy elementlari:

- amaldagi me'yoriy hujjatlar asosida xarajatlarni rejalashtirish va mahsulotlarning butun assortimenti uchun me'yoriy smeta tuzish;

- texnik-iqtisodiy chora-tadbirlar, tashabbuskorlar, xarajatlarni hisobga olish ob'ektlari va kalkulyatsiya ob'ektlari bo'yicha normalardagi o'zgarishlarni operativ hisobga olish;

- xarajatlar normalaridan ularning kelib chiqish sabablari va aybdor shaxslarga ko'ra chetlanishlarni joylar va xarajat markazlari, shu kabi mahsulotlar guruhlar va boshqa hisob-kitob ob'ektlari bo'yicha, shuningdek, xarajatlar elementlari va moddalari bo'yicha aniqlash, hujjatlashtirish va hisobga olish;

- xarajatlar normalarga bo'linishi, me'yorlardan chetga chiqish va me'yorlarning o'zgarishi bilan buxgalteriya hisobi ob'ektlari tomonidan haqiqiy ishlab chiqarish xarajatlarini tizimlashtirish;

- har bir moddaning standart qiymati va guruh koeffitsientlari bo'yicha hisoblangan og'ish va o'zgarishlarning yig'indisini yig'ish orqali alohida mahsulotlarning haqiqiy tannarxini hisoblash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Друри К. Управленческий и производственный учет / пер. с англ. В.Н. Егорова. М.: ЮНИТИ-Дана, 2012. 1423 с.
2. Каргина Т.С. Зарубежные системы учета затрат и калькулирования себестоимости / Т.С. Каргина, Н.П. Огарёва // Международный журнал гуманитарных и естественных наук – 2019. № 3. С. 129-131.
3. Ковалева И.В. Расширение границ традиционных подходов к управлению затратами предприятия на основе концепции LCC / И.В. Ковалева // Стратегия предприятия в контексте повышения его конкурентоспособности – 2017. № 6. С. 214-219.